

◆ İ s t i - i s t i

Allahverdi EMİNOV

Yusif Həsənbəyin «Siziflərin qiyamı» poemasının fəlsəfi yükü

Azərbaycan şeirində öz fərdi üslubu ilə seçilən, şeirlər silsiləsində və poemalarında həyat həqiqətlərinə sadıq qalan şair Yusif Həsənbəyin «Siziflərin qiyamı» poeması ("Azərbaycan" jurnalı, 2019, № 3) onun yaradıcılığında yeni bir hadisədir. Yüz illərlə davam edən erməni - Azərbaycan münaqışəsi mövzusunda xeyli əsərlər yazılıb, xüsusiylə, poeziyada belə nümunələrin sayı az deyil. Hər bir şair bu mövzuya öz fərdi poetik prizmasından yanaşır. Yusif Həsənbəy də tamam başqa bir yol seçib: fuqurantlıq, empirizm, pafosa uymadan fəlsəfi ruhlu bir əsər qələmə almışdır. Məncə, poeziyada fəlsəfəçiliyi terminoloji şüurda axtarmaq yox, əsərin ümumi ruhunda görmək daha məqsədəuyğundur.

İkinci dəfədir Yusif Həsənbəy poeziyasına müraciət edirəm, əlbəttə, fərqli rakurslardan. Və istər-istəməz bəzi suallara cavab axtarmalı oldum - fikrimi az-çox əsaslandırıram:

İnsanda İdrak nəyə qadirdir və harada uduzur? İdrak hər bir hərəkətin meyari rolunu oynamamaq qadirdimi?

Bu «triada»nın mahiyyətində təbii və qeyri-iradi instinktlər mövcuddur: hansı ki, bu instinktlər insan şüurunu ifadə edir: «sağa» və «sola», «xeyirə» və «şərə», «fəzilətə» və «fəsada». «Sağlar» insanı daha artıq çalışmağa, faydalı iş görməyə yönəldir. «Sollar» insanı ölümə, fəlakətə, bədbinliyə istiqamətləndirir.

İnsan iki həyatını yaşayır: qeyri-adi, amma normal həyatdır və canlılara (heyvanlara) məxsus xüsusiyyətləri özündə ehtiva edən, idraka əsaslanmayan qeyri-insanlılıkdir - o ali məqama, o yüksək mərtəbəyə yüksəlməkdən məhrumdur. Vaxtılı İmam Əli ibn Əbi Talib (ə) buyurmuşdu ki, insan öz ağlı sayesində insandır.

Demək, ağılinı itirən bir millət varlığını da itirmək təhlükəsində qalır; yoxsa:

*Qarabağın Xan kəndində,
«Daşnak»ın bir damcısı
Alının çəpərinə bir daş atdı!
Çiyninə səpələnmiş saçları
Xarlanmış gümüş,
Üz-gözü armud qaxı kimi bütüşmüş
Ali kişi dinmədi -
Cin atına minmədi!*

Haşıyə çıxmaga və düşünməyə dəyər ki, Ali kişilərimiz o qədər susdular, insanı hissələrinə sıçınlıqlar - erməni daşnakları üstümüzə yeridilər, çün bizlər «Lenin tərbiyəsi görmüş humanistlər» olmuşuq. Bu azmiş kimi, ermənilər qızışında bəzi başbilənlərimiz, «ev-ev gəzib quş təfənglərini», hətta

«Novruz» gecələrini nurlandıran bayram fişənlərini, uzaqdan tapançaya oxşadılan paslı çıraqları yiğisdirmaq əmri verdilər. Belə ki:

*Oraqları da yiğib, Sovetliyin həyətində
Bir tonqal qatdilar.
Amma daş atanlar bu dəfə
Lülələrin, güllələrin ucunda
Daş atmadılar, yox.
Kopa-kopa, bomba-bomba
Atəş açıb Şuşanın divarlarını partlatdilar.
Anamızı ağlatdilar!*

Şair Yusif Həsənbəy poetik deyimində anladır ki, insan(lıq) öz idrakı və qavrayışı ilə insandır, instinktləri ilə yox. Əgər bu təbiətinə sadıqdırsə (daşnak xarakterli) heyvandır. İnsanın ən üstün cəhətlərindən biri də ağılna və idrakına əsaslanan əməlidir. Bu yoxsa, tarixə nə zor gələ bilər, nə də dəyişdirə bilər! Mənsub olduğu din faktorunu əlində bayraq edən millətin taleyi fənaya uğramış olar.

«Siziflərin qiyamı» poemasında bir mətləbə işiq salmaq məqsədə uyğundur; bu, əsasən Qərb ideoloqlarının hakimiyyət hərisliyi ilə əlaqədar problemdir.

Hakimiyyət psixologiyası Qərbən (Avropadan) qaynaqlanırsa, erməni ideoloqlarının ovqatına haradansa təbii baxmağa dəyər, ona görə ki, onlar heç bir zamanda Qafqazda yaşamamışlar. Lakin hakimiyyət hərisliyi, başqa dövlətin, xalqın torpağını zəbt etməyin fəsadları azadlığın yolunu kəsmişdir, bu məsələdə sadəlövh düşünmək olmaz. Məşhur fransız ədəbiyyatşunası, strukturalizmin tanınmış nümayəndəsi Rolan Bart (1915-1981) yazmışdır ki, bu gün sadəlövh adamlar hakimiyyət mövzusundan çox danışırlar: bir tərəfdən əlində hər cür hakimiyyət olanlar, digər yandan isə əli ona çatmayanlar bu fikri öz gündəlik hərəkətlərilə ifadə etməkdən belə utanırlar.

Hakimiyyət həm də ideoloji hadisədir, sosial yalanın ən incə mexanizminə yuvarlanmaqdır. Bu fikir başqa formada, incə poetik deyimdə erməni vəhşətini, qeyri-əxlaqi davranışını əks etdirir.

*Pilot baxmadı aşağıda çığırışanlara
Böyükdü, yoxsa uşaqqdı.
Bir bomba viyildadi,
Məktəb səmasında şimşəklər çaxdi.
Az sonra çərçivələri yanmış pəncərələr
Gözlərinə qara eynəklər taxdı.
Neçə-neçə «füqas» düşdü -
Dalğası dağidıcı rəqqas düşdü -
Məscidə - Allah evinə!*

Əgər bir millət öz siyaseti müqabilində Allah evini bombalayırsa, günahsız körpələri, məktəbləri yandırırsa, hansı bədbinlikdən söz açaq, pessimizmə qapılıaq, «bədbin hiss» keçirək, bombalanan ağacların, uşaqların qədri bilinmirsə, o xalq başından dırnağınan faciəli xislətə maliksə, fəlsəfi baxımından bu hərəkəti idrak edəndə ermənilərin Qarabağa soxulması, «Böyük Ermənistən» iddiası və sair fəlakətlərin «ağlın şışirdilməsi»nin (hipertrofiya) ayağına yazmamaq mümkün süzdür. Onlar

«işgalçılıq virusuna»na tutulmuşlardır. Onlar daha dərin böhrana yaxınlaşdıqlarını az sonra başa düşəcəklər! Anlayacaqlarmı? Mübaliğəsiz deyərdim ki, şair Yusif Həsənbəy öz poetik felsəfəsində «ağlın repressivliyi» ideyasını real tarixi şərait kontekstində görür, hansı səbəbdənsə, hansı subyektiv niyyətindənsə «özgələşmənin» faciəsini sezdirir; bu isə ağlın antixrisliyidir - xalqın məhvini şərtləndirir.

*...Bir körpənin dəfn olunduğu bir anda
Titrəyir torpaq.
Daşların arasından
Sıçrayır bir zanbaq.
Ah! Nə əcəb, nə gözəldi, İlahi!
Dəfn olunan o körpə indən belə
Zanbaq ömrü yaşayacaq!
Kəpənəklər yuyunacaq şəhlərində
Arılar ləçəklərindən
Bal şəhdi daşıyacaq!*

Bax, şairin nikbinliyi! Və:

*Dünya sabahdı!
Dünya Allahdı! -*

çağırışı və inamı? (Mən poetik əlvanlığı, obrazlılığı, fikrin çevikliyini vurğulamaya bilmediim).

Poemada Allaha müraciətin məntiqini iki yolla idrak edə bilərik: qəlbən, fitri hissərlə, ağıl və dəllillərlə! Birinci, əlbəttə, daxili hissərlə, ruhla bağlıdır, ikinci idrakla. İslamiyyətin fəlsəfəsində maraq hissi, xeyirxahlıq hissi, gözəllik hissi və dini hiss dayanır. Göründüyü kimi, bəşəri səciyyəlidir və bu hissələrin leytmotivində əxlaq durur, insan fəzilətlə, ruhu ilə yaşamalıdır. Xoş davranış və təmənnasız səxavət fitri olmalıdır. Bu dəyərlər hansı millətdə yoxsa, «olum» və «ölüm»də ikincini seçir. Ermənilərin tarix boyu müsəlmanlara qarşı aqressivliyi dinlərin bəşəriliyini - sekulyarizasiyalığını kölgə altına salır. Erməni ideoloqları - başçıları anlamaq istəmirler ki, «fitrilik» insana, «təbiilik» heyvanlara xasdır. Lakin heyvanlarda müsbət şeylər yox deyil. Arılar (bal arısı) güllərin şirəsini çəkmək, altı guşəli yuva qurmaq missiyasını yerinə yetirir və insanlara bol məhsul verirlər.

Yusif Həsənbəyin «Siziflərin qiyamı» poeması son on ilin ən yaxşı, poetik ovqatla fəlsəfi fikrin qovuşması kontekstində dədə-baba torpaqlarımıza illərdən bəri göz dikmiş erməni daşnaklarının, şovinistlərin, böhtançıların psixologiyasından, xarakterində bəhs edən maraqlı bir əsərdir. Müəllif oxunaqlılıq xətrinə lirik ricətlərə, həzin mənzərələrə, analoji dialoqlara yol verməmişdir. Lakin Y.Həsənbəyin yaradıcılığına xas poetik dilin çoxmənalılığı, simvolik səciyyəliliyi orijinaldır. Aktual bir mövzunun təsvirində ifadə aydınlığı ideyanın kifayət qədər dərin, emosional səslənməsini şərtləndirir. Elə detallar var psixologizm əhvalı yaradır, düşünməyə bilmirsən:

*Göydə uçan bir qaranquş
daş kimi düşdü yerə.
Quşun nəfəsini kəsmişdi
Qocanın nəşindən qalxan*

*Qaynar qanlı buxar!
Dolan bulud boşalacaq -
O buludun hər çicəyi odlu
qurmuşun olacaq!*

Poemada bəşəri çağırış motivlərində, həqiqətən, Sizif qəzəbi səslənir, qiyama çağırış hayqırtısı eşidilir. Uzaqda deyil «əsəbləri daş-daş mişar Siziflər»in qiyamı. Xatırladır şair:

*Tikanlı məftillərə sarıldilar
Çəkildilər!
Qopardılar beton dirəkləri özülündən.
Sizif Spartaklar,
Uçuldu hasar!*

Bax, beləcə, intiqam hissi qiyama çevrilir, ürək-ürəyə, kürək-kürəyə söykənəndə. İnsanlar birləşəndə «dağ bədənlər» qiyamında qəlebə qazanır, «Baş bir yana, leş bir yana dağılır» - Koroğlunun igidləri də belə etmişdi!

Yusif Həsənbəyin obrazı Alı kişinin çəperinə daş və bomba atanların aqibəti necə ola bilərdi? Poema «bədbin ruh»la yox, nikbin ovqatla oxucu ilə vidalaşır. Budur, «Siziflərin» qiyam fəlsəfəsinin mahiyyəti, sonuclanır.

*Alı kişini gülünçə qoyan
O qansız zabitin
Ayaqlarından yanlara çəkib
Böldülər ikiyə!
Düşərgə bürcündə titrəyən bayraqı da
Döndərdilər ayaqaltı silgiyə.*